

Φροντίζοντας τους νεκρούς

«Τη στιγμή που ένα άτομο πεθαίνει, η δραστηριότητά του μένει ανολοκλήρωτη και θα μπορούσαμε να πούμε ότι θα παραμείνει ανολοκλήρωτη όσο θα συνεχίσουν να υπάρχουν όντα ικανά να καταστήσουν ξανά επίκαιρη αυτήν την ενεργή απουσία, σπόρο συνείδησης και πράξης. Στους ζωντανούς επαφίεται η ευθύνη να διατηρήσουν εντός τους τα νεκρά άτομα σε μία συνεχή νέκεια¹».

«Όταν έρχεται το βράδυ, κάνει καλό να καθίσει κανείς με τους αδελφούς του στο σκοτάδι για να μιλήσει για τον θάνατο. Να θυμηθεί αυτούς που χάθηκαν και να πιει κάτι ζεστό²».

Πριν από μερικά χρόνια, το 2008, εκδόθηκε το βιβλίο του Γάλλου ηθοποιού Patrick Chesnais, *Il est où Ferdinand?* Το βιβλίο αυτό γράφτηκε μετά τον θάνατο του γιου του σε δυστύχημα, σχεδόν δυο χρόνια πριν. Μια δημοσιογράφος της *Libération* υπογραμμίζει στο άρθρο που του αφιερώνει ότι το βιβλίο αποτελεί έναν πραγματικό διάλογο: «Ναι», σχολιάζει, «πράγματι μιλήσαμε για διάλογο γιατί ο Ferdinand

1. Gilbert SIMONDON, *L'individuation à la lumière des notions de forme et d'information*, Jérôme Million, Paris, 2005, p. 250.

2. Kristin OMARSDOTTIR, *T'es pas la seule à être morte!* Trad. Eric Boury, Le Cavalier bleu, Paris, 2003, p. 21.

είναι εδώ, ζωντανός, σε κάθε λέξη³». Για ένα διάστημα, ο πατέρας άφηνε μηνύματα στον τηλεφωνητή του κινητού του γιου του. Σήμερα, του γράφει γράμματα: «Μιλώντας για σένα, ανακαλώντας σε, ελπίζω ότι θα ζήσεις μερικά χρόνια παραπάνω, με άλλο τρόπο». Η δημοσιογράφος παρ' όλα αυτά δεν ικανοποιείται με αυτήν την ερμηνεία, στρέφεται προς τη σκηνοθέτρια Nicole Garcia, φίλη του συγγραφέα, για να συμπεράνει μαζί της: «Αυτά τα γράμματα θα είχαν αποτελέσει, για τον πατέρα, έναν τρόπο επιβίωσης».

Αυτός ο τρόπος κατανόησης είναι τελικά αρκετά προβλέψιμος: Ο Patrick Chesnais θα βρισκόταν στη διαδικασία του «να κάνει την εργασία του πένθους του». Αυτή τη φράση δεν σταματάμε να την ακούμε, ειδικά εδώ και μερικά χρόνια. Η μοναδική απάντηση στη δοκιμασία στην οποία μας φέρνουν αντιμέτωποι οι νεκροί θα ήταν το «να κάνει κανείς το πένθος του». Παρ' όλο που η Nicole Garcia δεν προσφέρει τον όρο, αισθανόμαστε ότι δανείζεται τον λόγο της ακριβώς από αυτό το θεωρητικό υπόβαθρο μιας ψυχολογίζουσας δοξασίας⁴. Το γεγονός ότι η δημοσιογράφος καταφεύγει σε αυτό αντιστοιχεί εξάλλου σε μια ιδιαίτερη χειρονομία: προτείνει μια εκδοχή που θα μπορέσει να κάνει όλον τον κόσμο να συμφωνήσει. Όχι μόνο επειδή αυτή η εκδοχή αντιστοιχεί σε αυτό που έχει γίνει μια αντανakλαστική σκέψη —η ιδέα ότι το πένθος αποτελεί ένα είδος καθήκοντος για την ψυχική προστασία, που αφορά μόνο τον ζωντανό— αλλά επίσης

3. Alexandra SCWARTZBROD, «Un père éperdu», *Libération*, Mercredi 24, septembre 2008.

4. Ο πατέρας, με άλλα λόγια, «προστατεύεται από τα ψυχικά δεινά». Μπορεί κανείς να δει σε σχέση με αυτό το θέμα, την ανάλυση της κοινωνιολόγου Dominique Memmi, που καταδεικνύει τα ζητήματα αυτής της μετατροπής των θεωριών του πένθους σε οδηγίες, με όρους εργασίας, Dominique MEMMI, *La Revanche de la chair. Essai sur les nouveaux supports de l'identité*, Seuil, Paris, 2014.

επειδή περίτεχνα εξαφανίζει αυτό που στην πρόταση του Patrick Chesnais θα μπορούσε να προκαλέσει τη διαφωνία, να φανεί τελείως παράλογο: τα γράμματα απευθύνονται σε έναν νεκρό και γράφονται για να του δώσουν, ενεργά, ένα πλεόνασμα ύπαρξης.

Το να μεταφράσει κανείς την ενεργή δέσμευση ενός ζωντανού με έναν νεκρό σαν μια διαδικασία αυτοθεραπείας, δηλαδή μια διαδικασία της οποίας η ορθολογικότητα δεν χωράει καμία αμφιβολία, δεν απέχει πολύ ως διαδικασία ερμηνευτική, από τη διαδικασία που οι ανθρωπολόγοι χρησιμοποιούσαν εδώ και πολύ καιρό όταν ανήγαγαν τις παράξενες πίστεις και πρακτικές των ανθρώπων που μελετούσαν στο συμβολικό επίπεδο. Έτσι για παράδειγμα, όταν έρχονταν αντιμέτωποι με πληροφορητές που επιβεβαίωναν ότι οι νεκροί τους μιλούν ή ότι χρειάζεται κανείς να τους ταΐσει για να τους ηρεμήσει, οι ερευνητές των απομακρυσμένων κόσμων, βαθιά πεπεισμένοι ότι οι νεκροί ούτε μιλάνε ούτε τρέφονται εφόσον είναι νεκροί, θεωρούσαν ότι αυτές οι σχέσεις είχαν να κάνουν με το μεταφορικό επίπεδο ή τη «συμβολική» τάξη, κάτι που τους βοηθούσε να αποφύγουν να αναρωτηθούν γύρω από τα όντα που εμπλέκονταν σε αυτές τις σχέσεις. Μετέφρασαν τα λόγια τους ως εξής: Αυτά τα άτομα σίγουρα μας λένε ότι οι νεκροί ενεργούν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο και απαιτούν μια κάποια προσφορά, αλλά αυτό που θέλουν να πούνε στην πραγματικότητα είναι ότι πρέπει κανείς να τους θρέψει συμβολικά και ότι πρέπει να «ακούσει» κανείς μεταφορικά το ότι μιλούν⁵.

5. Χαρακτηριστικές, όσον αφορά στην προσφυγή στο συμβολικό, υπήρξαν οι εργασίες του Louis Vincent Thomas, που είναι ένας από τους βασικούς ανθρωπολόγους του θανάτου: ένα άρθρο στο διαδίκτυο, που αποτελείται από 32 σελίδες, ανέφερε όχι λιγότερο από 33 φορές τη λέξη «σύμβολο» ή «συμβολικό» («La mort aujourd'hui: de l'esquive au discours convenu», <religiologiques.uqam.ca>). Ο Philippe Descola, εξάλλου, προτείνει ότι οι

Πρέπει να το θυμίζει κανείς, η ιδέα ότι οι νεκροί δεν έχουν άλλο πεπρωμένο από την ανυπαρξία δηλώνει μια προσδιορισμένη γεωγραφικά και ιστορικά πρόσφατη θεώρηση της υπόστασής τους. Ο θάνατος ως άνοιγμα μόνο προς την ανυπαρξία «είναι σίγουρα η πιο μειοψηφική θεώρηση στον κόσμο⁶». Επιβλήθηκε με τέτοια δύναμη που έγινε, σε εμάς, θέσφατο. Ο θετικισμός του φιλοσόφου Auguste Comte, που επικυρώνει την εξαφάνιση του «υπερπέραν» – για να το αντικαταστήσει με τη λατρεία της ανάμνησης –, θα εδραιώσει μια κοσμική και υλική εκδοχή. Αυτή η εκδοχή θα ενδυναμωθεί στην Ευρώπη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, «λόγω της δέσμευσης γιατρών και υγιεινολόγων στους πολιτικούς και επαγγελματικούς αγώνες ενάντια στις θέσεις που εξέφραζε παραδοσιακά η εκκλησία όσον αφορά στους ασθενείς και στους νεκρούς. Παρ' όλο το φιλοσοφικό της υπόβαθρο, του οποίου τα ίχνη μπορούμε να ανιχνεύσουμε σε κάποια ρεύματα της αρχαίας φιλοσοφίας, πρόκειται για μια θέση με βλέψεις αντικληρικές. Εάν ο θάνατος είναι η ανυπαρξία, είναι προφανώς άχρηστο το να στραφεί κανείς προς την εκκλησία για να ανοίξει τις πόρτες του παραδείσου στον νεκρό ή σε οποιονδήποτε άλλο θρησκευτικό περαματάρη⁷».

Αυτή η επίσημη θεώρηση έγινε λοιπόν η πρωταρχική θεώρηση, και ίσως θα έπρεπε να πούμε, η κυρίαρχουσα, στον βαθμό που ισοπεδώνει τις άλλες και τους αφήνει λίγο χώρο. Σύμπτωμα αυτής της κυριαρχίας, η θεωρία του πένθους έγινε ένα πραγματικό πρόσταγμα: «Πρέπει να κάνουμε την εργασία του πένθους μας⁸». Βασισμένη σε

Λευκοί επινόησαν το συμβολικό στις συναντήσεις τους με τους «άλλους» για να μην αποτρελαθούν (προσωπική επικοινωνία).

6. Magali MOLINIÉ, *Soigner les morts pour guérir les vivants*, Les Empêcheurs de penser en rond, Paris, 2006, p. 123.

7. Magali MOLINIÉ, op. cit., p. 124.

8. Jean ALLOUCH, *Erotique du deuil au temps de la mort sèche*, EPEL, Paris,